

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1987

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΙΟΝΗ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Ο ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΤΑΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Κάθε ξμβιο, όταν ή ζωή του άπειλειται, επιτίθεται ή άμύνεται ένστικτα για να την περισώσει· όμως μονάχα ό άνθρωπος είναι ίκανός να ύπερβεί συνειδητά αύτή τή ζωάδη παρόρμηση φθάνοντας κάποτε ώς τήν αύτοθυσία για να ύπερασπιστεί τήν ήθική έλευθερία του. Ό Έλληνας τó έχει διατρανώσει με τή γλώσσα του Αίσχύλου, πώς, όσοδήποτε ισχυρός και να είναι ό έχθρός πού του επιτίθεται, δέν είναι άξιος να κάμψει τó άγωνιστικό του φρόνημα, όταν άμύνεται για τήν περιφρούρηση αύτης τής έλευθερίας. Στους «Πέρσες», ό μέγιστος ποιητής, με μιá σεμνότητα, πού μονάχα ή μεγαλοφυΐα του μπορούσε να του τήν έμπνεύσει, μεταθέτοντας τά δρώμενα στην τραγωδία του στην πρωτεύουσα τών ήττημένων, άφησε τούς ίδιους — μέσα άπ' τούς θρήνους και τούς γόους τους — να πλέξουν τó έγκώμιο τής άνδρείας τών Έλλήνων, καθώς περιγράφανε τά καθε-

καστα ἀπ' τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Τὸ ἔργο, γραμμένον λίγα μόλις χρόνια ἀπ' τοὺς μηδικοὺς πολέμους, ὅπου — τὸ καυχῆθηκε — εἶχε πάρει μέρος καὶ ὁ ἴδιος, πέρα ἀπ' τὴν αἰσθητικὴ αὐταξία του, ἔχει καὶ μιὰ συμβολικὴ προφητικότητα: πρόλεγε πὼς οἱ Ἕλληνες — ὀλιγάριθμοι πάντα — θὰ γράφανε μὲ τὸ ἴδιο πολεμικὸ μένος τὴν ἱστορία τους, ἔτσι ὥστε νὰ ἀξιωθοῦμε ἐμεῖς σήμερα — καὶ μαζί μας ἡ ἀνθρωπότητα — νὰ ὑπερηφανευόμαστε γιὰ ὅ,τι ἀποκαλεῖται: «Ἑλληνικὴ Διάρκεια». Μέσα στὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν αἰώνων, ὅπου οἱ τύχες τους συχνὰ ἄλλαξαν — ἐνῶ τὰ μέσα τοῦ πολέμου πολλαπλασίαζαν τὴ φονικότητά τους — ὅποτε οἱ Ἕλληνες ἀντιμετώπισαν μὲ ὁμοψυχία τὸν ἀντίπαλο, ὅπως τὴν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν, ἀξιώθηκαν τὴ δάφνη. Δίκαια, λοιπόν, ὁ Διονύσιος Σολωμός, βλέποντας μέσα σὲ κάθε ἀγωνιστὴ τοῦ Εἰκοσιένα ἓνα γνήσιο ἀπόγονο πολεμιστῆ στίς Θερμοπύλες, νὰ ἐνθουσιάζεται στὸν «Ὑμνο» του. Λέγεται πὼς αὐτὴ ἡ «ὁμοψυχία» τῶν Ἑλλήνων ἦταν πάντα ἀντάξια στοὺς κινδύνους ποὺ κατὰ καιροὺς ἀντιμετώπισαν. Δὲν εἶναι ἀλήθεια. Στοὺς δραματικοὺς μῆνες πρὶν ἀπ' τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, στὰ ἀρχικὰ χρόνια τῆς ἐπανάστασης τοῦ Εἰκοσιένα, στὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία —, ἡ ὁμοψυχία — ἄς τὸ ὁμολογήσουμε — μᾶς ἔλειψε. Ἡ διχόνοια — αὐτὸ τὸ μοιραῖο χαρακτηριστικὸ τῆς φυλῆς μας — ὑπονόμευσε τὸ σθένος μας. Ὅποτε, ὅμως, εὐτυχῆσαμε νὰ δράσουμε θωρακισμένοι ἀπ' τὴν ὁμοψυχία — ὅπως, τελικὰ, στὸ Εἰκοσιένα, στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, στὸν Ἑλληνοἰταλικὸ πόλεμο — ἀντραγαθήσαμε. Αὐτὴ τὴν περιφρόνηση στὴν ἰσχὺ τοῦ ἀριθμητικὰ ὑπέρτερου ἀντίπαλου, ἡ ἀλαζονικὴ φασιστικὴ Ἰταλία — μολονότι ἡ ἱστορία μας διασταυρώθηκε μὲ τὴ δική της — τὴν ἀγνόησε. Τὸ «Ἔπος τῆς Ἀλβανίας», ὅπως καθιερώθηκε πιά νὰ ἀποκαλοῦμε τὸν Ἑλληνοἰταλικὸ πόλεμο, θὰ θυμίζει — γιὰ νὰ ἀρκεστῶ σὲ ἓναν πολὺ ἐπιεικὴ χαρακτηρισμό — τὴν ἠθικὴ ἀφέλεια τοῦ μεγαλόστομου δικτάτορά της, ποὺ τὸν ὑποκίνησε.

Τὸν οἴστρο στὴν ἀναμέτρηση μ' ἓναν ἐχθρὸ μὲ τέλεια ἐκσυγχρονισμένο ἐξοπλισμό, σ' ἓναν πόλεμο ποὺ μᾶς τὸν ἐπιβάλανε τὴν ἀψηφισιὰ τοῦ κινδύνου ἀπ' τὶς στερήσεις καὶ τὶς ταλαιπωρίες μέσα στὸν ἐξοντωτικὸ χειμῶνα στὰ ἠπειρωτικὰ βουνά — ἀπ' τὴ μιά· ἀπ' τὴν ἄλλη, τὸ σθένος τῶν μετόπισθεν γιὰ τὴν τύχη τῶν παιδιῶν τους· τὴ σύμπνοια γιὰ μιὰ θαυμάσια μεθοδευμένη παροχὴ βοήθειας ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς στοὺς μαχόμενους μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα θρησκευτικῆς ἔξαρσης — διάλεξα γιὰ θέμα τῆς ὁμιλίας μου, κυρίες καὶ κύριοι, ὅπως περιγράφονται στὰ κείμενα. Ἄλλα ἀπ' αὐτὰ εἶναι γραμμένα ἔντεχνα ἀπὸ πολεμιστὲς σὲ νηφάλιες ὥρες· ἄλλα αὐθόρμητα ἀπὸ ἀπλοὺς μαχητὲς· ἄλλα σελίδες ἡμερολογίων — πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ μιὰν ἔφοδο, μέσα στὴν ἀγωνία τῆς ἐπιβίωσης· ἄλλα περικοπὲς ἀπὸ γράμματα, ἀπ' τὸ μέτωπο καὶ τὰ μετόπισθεν· ἄλλα ἀνταποκρίσεις δικῶν μας καὶ ξένων ἀπεσταλμένων. Ἀνῆκουν σὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις. Δὲ θὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματά τους. Δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐπικύρωση τῆς ὑστεροφημίας — τὴν ἔχουν κατακτήσει μὲ τὸ ἦθος τους. Εἶναι ὅλοι μαζί «ὁ Ἕνας, ὁ Ἕλληνας» — ἢ Ἑλλάδα προμαχοῦσα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία της...

Ἡ στρατιωτικὴ ἐπιστράτευση ἔχει ὀλοκληρωθεῖ μὲ ἐτοιμότητα ὑποδειγματικῆ. Ἄλλὰ εἶναι πανελλήνιος ὁ συναγερμὸς ἐκείνων, ποὺ ἀποκλείστηκαν νόμιμα: Οἱ μοναχοὶ ἀπ' τὰ μοναστήρια· παλαιοὶ πολεμιστὲς· οἱ δωδεκανήσιοι καὶ οἱ κύπριοι· οἱ Ἕλληνες ἀπ' τὶς παροικίες μας — μὲ ἐκκλήσεις τους στὴν κυβέρνηση ζητοῦν νὰ στρατευθοῦν. Οἱ τριανταπεντάρηδες ντρέπονται νὰ περνοῦν στοὺς δρόμους μὲ πολιτικὴ περιβολή. Τὴν πολεμικὴ ἐπιστράτευση ἀκολουθεῖ ἡ πνευματικὴ. Οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι, ἀπ' ὅλες τὶς ἰδεολογικὲς ἀποκλίσεις, μὲ ἐκκλήσῃ τους στὶς 9 Νοεμβρίου 1940 στὸν ὑφυπουργὸ Τύπου, καταγγέλλοντας στοὺς «πνευματικὸς ἀδελφούς τους ὅλου τοῦ κόσμου» τὴν ἀναίτια ἐπίθεση τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας στὴ χώρα τους καὶ τὶς βαρβαρότητες τῶν πολεμιστῶν της στὸν

ἄμαχο πληθυσμό, ζητοῦν: «Ὅχι τὴν ὑλική, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴ βοήθειά τους (...). Γιὰ ἕναν καινούργιο πνευματικὸ Μαραθῶνα, πὺ θὰ ἀπαλλάξει τὰ δυναστευόμενα ἔθνη ἀπὸ τὴ φοβέρα τῆς πιὸ μαύρης σκλαβιάς πὺ εἶδε ποτὲ ὁ κόσμος...», ὅπως τονίζανε. Τὴν ὑπογράψανε οἱ πιὸ σεβάσμιοι στὴν ἡλικία. Κανένας τους πια δὲ βρίσκεται στὴ ζωὴ. Ἀμέσως οἱ νεότεροι, σ' ἕνα «Μανιφέστο» τους, διαδηλώνουν μὲ τὴν ἀκροτελεύτια αὐτὴ παράγραφο: «Ἐλεύθεροι ἄνθρωποι ὄλων τῶν ἐθνῶν, συγγραφεῖς, ποιητές, καλλιτέχνες, φιλόσοφοι, ἰδεολόγοι, μὴ ξεχνᾶτε ὅτι ἡ Ἑλλάδα πολεμᾷ γιὰ τὴ μοίρα τοῦ κόσμου». Ἀπ' τοὺς τριαντατέσσερις, πὺ τὴν εἶχαν ὑπογράψει, ἐπιζοῦνε μονάχα οἱ ὀκτώ...

Ἄλλὰ στὰ ἠπειρωτικὰ βουνά, πὺ ἀρχίζουν νὰ τὰ κατακαλύπτουν οἱ χιονοστιβάδες ἐνὸς ἀνελέητου χειμῶνα, ἔχουν κιόλας περάσει οἱ τέσσερις πρῶτες μέρες σὰ δαμόκλεια σπάθη πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια τῶν πολεμιστῶν — μέρες ἀποφασιστικές, πὺ, συχνά, προδικάζουν τὴν ἔκβαση ἐνὸς ἀγῶνα. Οἱ δυνάμεις μας στὴν προκάλυψη κάνουν ὑπεράνθρωπη προσπάθεια νὰ ἀντισταθοῦν στὴν προέλαση τοῦ ἐχθροῦ μέσα στὸ πάτριο ἔδαφος· στὰ μετόπισθεν ἀγρυπνοῦν ἀνυπομονώντας νὰ ἀκούσουν τὴν πρώτη εἶδηση ἀπ' τὴν ἀριθμητικὰ ἄνιση ἀναμέτρηση μαζί του. Τὸ πολεμικὸ ἀνακοινωθὲν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1940 — μὲ μιὰν ἐπιγραμματικὴ πυκνότητα, πὺ θὰ τὴ θαυμάζουμε ἀπὸ δῶ καὶ πέρα — διαπερνᾷ σὰ φωτοβολίδα τὴ συσκοτισμένη Ἑλλάδα προκαλώντας ἰαχὲς χαρᾶς: «Εἰς τὸ μέτωπον Ἡπείρου σφοδρὸς ἀγὼν πυροβολικοῦ. Εἰς τὸν τομέα Φλωρίνης, τμήματά μας ἀνατρέψαντα ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐχθροῦ εἰσεχώρησαν εἰς βάθος πέντε χιλιομέτρων ἐντὸς τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους καὶ κατέλαβον διὰ τῆς λόγχης ὀχυρωμένα σημεία». Εἶναι ὁ πρῶτος διασκελισμὸς ἀπ' τὴν ἄμυνα στὴν ἐπίθεση, πὺ ἐδραίωσε στὸν Ἕλληνα στρατιώτη τὴν αὐτοπεποίθηση στὴ μαχητικὴ ἀξία του: «Δὲ θὰ μπορούσα νὰ ξεχάσω τὸ πῶς ἔνιωσα, οὔτε μπορῶ νὰ τὸ ξανανιώσω ἔτσι, ὅταν

περνούσαμε τὰ σύνορα καὶ μπήκαμε στὴν Ἀλβανία. Σπουδαῖο πρᾶμα. Τὴ χαρὰ ποὺ νιώθεις τὸ νὰ μεγαλώνεις τὴν πατρίδα σου...», θυμᾶται ἓνας πολεμιστής. Καὶ συνεχίζει ἄλλος: «Ἡ μαρμάρινη κολόνα, ποὺ ἔναι στημένη γιὰ ὀρόσημο στὰ δυὸ φυλάκια μὲ σκαλιστὰ γράμματα: «Ἑλλάς-Ἀλβανία», μᾶς δείχνει πὼς ἀφήσαμε τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ μπαίνομε στὸ ἀλβανικό. Ἀπὸ δῶ καὶ ἐμπρὸς δὲν ξέραμε τί ἀνθρώπους θὰ συναντήσουμε, πὼς θὰ μᾶς ὑποδέχονταν καὶ πὼς θὰ συνεννοούμασταν. Ἀπ' τὸ πρῶτο, ὅμως, ἀλβανικὸ χωριό, τὸ Σοπικό, νιώσαμε πὼς στὴν Ἀλβανία ὑπῆρχαν πολλοὶ Ἕλληνες, ποὺ μᾶς προϋπάντησαν γιὰ ἐλευθερωτές...». Τὸ χιουῦμορ θὰ εἶναι συχνὰ τὸ ψυχικὸ ἀνάβρυσμα τοῦ φαντάρου — ἐκδήλωση αὐτοπεποίθησης καὶ μαζὶ συναίσθηση τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς του γιὰ τὸ δίκαιο τοῦ ἀγῶνα του. Στις ἐφημερίδες τοῦ μετώπου «Ράδιο-Ἀρβύλα», «Ράδιο-Καραβάνα», «Φευγκάλα ντ' Ἰτάλια» — πλημμυρίζει τὸ χιουῦμορ ὅσο καὶ στὰ γράμματα τῶν πολεμιστῶν. «Σᾶς γράφω κάτω ἀπὸ μιὰν ἀλβανικὴ ἐλιά (...). Διέκοψα τὸ γράμμα μου γιὰ εἴκοσι λεπτά, γιατί τρία ἰταλικά ἀεροπλάνα μᾶς ἔριξαν μερικὲς ἐλιές (βόμβες) καὶ μᾶς σκότωσαν, ὦ! τοῦ θαύματος, ἓνα μουλάρὶ ἄρρωστο (...). Εἶναι εὐτύχημα, πὼς σκοπεύουνε ἐμᾶς καὶ πέφτουν πεντακόσια μέτρα μακριὰ μας (...). Πότε θὰ σᾶς στείλω τὸ γράμμα μου δὲν ξεύρω. Ἐχετε γειὰ γιὰ σήμερα», γράφει ἓνας γιός. Ἄλλος: «Αὐτὴ τὴ στιγμή, γίνεται τὸ καθημερινὸ ψεῖριασμα, τὸ ταμεῖον δηλαδὴ λεγόμενο: Συμμετέχουν ὁ ἐπίλεκτος δεκανεύς, μερικοὶ ἄλλοι κι ἐγώ. Ἀπὸ σήμερον καὶ στὸ ἐξῆς θὰ σημειώνεται τὸ καθημερινὸ ταμεῖον: Χατζησπύρου 20. Λεβέντης 3. (Ἐνα ζευγὸς καὶ μία). Μαραγκάκης 4. Μαμαλάκης 2 σὺν τρεῖς ἴσον 5 κι ἐγὼ 2 μὰ μεγάλες. Αὐτὸ γίνεται κάτω ἀπὸ τὸ φῶς κλεμμένου πάντα σπαρματσέτου. Ἄλλοι ἐφαρμόζουν διαφορετικὴ τακτικὴ. Βγάζουν τὰ ἐσώρουχά τους καὶ τὰ ἐκθέτουν στὸ τρομερὸ κρῦο...». Ἐκτὸς ἀπ' τὸ χιουῦμορ, μὲ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν πανουργία του, ὁ φαντάρος κατορθώνει συχνὰ ἀπίθανα ἐπι-

τεύγματα. Ἄνταποκριτῆς ἐφημερίδας ἀφηγεῖται τὸ ἀκόλουθο περιστατικὸ μὲ ἥρωα ἓνα πειραιωτᾶκι, πλανόδιο πωλητὴ στὴν ἰδιωτικὴ του ζωή: "Ὅταν τὰ παρατηρητήρια ἢ καὶ οἱ περίπολοι ἀνακάλυπταν μιὰ σκοπιὰ ἢ παρατηρητήριο τοῦ ἐχθροῦ, στέλνανε μιὰ περίπολο νὰ τὸ καταστρέψει. Ἐπικίνδυνη καὶ λεπτὴ εἶναι αὐτὴ ἢ ἀποστολή. Ὁ πειραιώτης φαντάρος, λοιπόν, βρῆκε τρόπο νὰ ἐκπορθεῖ χωρὶς αἷμα αὐτὰ τὰ παρατηρητήρια. Ἦξερε πόσο οἱ ἴταλοι συγκινοῦνται ὅταν ἀκοῦνε βέλασμα γιδιοῦ ἢ προβάτου. Καὶ ἤξερε ἀκόμα νὰ παρασταίνει περίφημα τὸ βέλασμα αὐτό. "Ὅταν λοιπόν τὸν βοήθοῦσε τὸ σκοτάδι, πλησίαζε βελάζοντας τὴν ἐχθρικὴ θέση. Οἱ ἴταλοι σίγουρα θὰ ἔλεγον: «Ξεστρατισμένο γίδι», καὶ θὰ τρόχιζαν τὰ δόντια τους ἀφήνοντάς το νὰ πλησιάσει γιὰ νὰ τὸ σκοτώσουν. Μόλις ὁμως πλησίαζε τὸ «...γίδι», τοὺς ἔστειλε μερικὲς χειροβομβίδες ἀπνευστί. Πολλὲς φορὲς αὐτὸς ὁ πειραιώτης ἥρωας γύριζε κουβαλώνοντας κοπάδι ὀλόκληρο αἰχμαλώτους. Σ' αὐτὴ τὴν εἰσβολὴ στὸ ἔδαφος τῆς Ἄλβανίας, πὺ κατακτᾶται χιλιόμετρο-χιλιόμετρο, ἡ γυναίκα τῆς Πίνδου εἶναι ἓνας ἀνεκτίμητος συμπαραστάτης. Πολεμιστῆς ἀφηγεῖται: «Καθὼς φτάσαμε στὸν ποταμὸ Βογιούσα, οἱ γυναῖκες, βλέποντας πὼς τὸ ἀπότομο ρεῦμα ἐμπόδιζε τοὺς σκαπανεῖς στὴ δουλειὰ τους, ἔκαναν αὐθόρμητα κάτι, πὺ ξανάγινε ὕστερα στὸν Καλαμὰ καὶ τὸ Δρίνο: Μπῆκαν οἱ ἴδιες μέσα στὰ νερὰ καὶ — παρακαλῶ, φανταστεῖτε τὴ σκηνή —, πιασμένες σφιχτὰ ἀπ' τοὺς ὄμους, σχημάτισαν πρόχωμα, πὺ ἀνάκοψε τὴν ὄρμην τοῦ ποταμοῦ καὶ εὐκόλυνε τοὺς γεφυροποιούς...». Λίγες μέρες ἀργότερα, πολεμικὸς ἀνταποκριτῆς πληροφορεῖ τὴν ἐφημερίδα του: «Ἐνα τηλεφώνημα φτάνει ἀπ' τὸν ἀρχηγὸ τῆς μεραρχίας, πὺ καλύπτει τὸ δεξιὸ μας: «Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Ἰβὰν κυματίζει ἀπ' τὶς 12.45' ἡ ἑλληνικὴ σημαία. Ζήτω ἡ Ἑλλάς!». Αὐτὸ τὸ φυσικὸ φρούριο, πὺ εἶχε προκαλέσει τὸ θάνατο σὲ εἴκοσι χιλιάδες ἄντρες στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ὅταν τὸ κρατοῦσαν οἱ Αὐστριακοὶ καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τὸ καταλά-

βουν οί Γάλλοι και οί Ἴταλοί, ὁ ἑλληνικός στρατός τὸ κυρίευσε μέσα σὲ λίγες μέρες, προδικάζοντας πιά τὴν κατάληψη τῆς Κορυτσᾶς, μιὰ βδομάδα ὕστερα ἀπ' τὴν ἀντεπίθεση καὶ εἰκοσιέξι μέρες ἀπ' τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου. Ἡ κατάληψή της, πού θεωρήθηκε ἡ πρώτη παγκόσμια συμμαχικὴ νίκη, ἐδραίωσε τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν συμμάχων στὴ μαχητικότητα τοῦ Ἑλληνα στρατιώτη καὶ οἰστρηλάτησε τὰ μετόπισθεν ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμό. Μιὰ ἐθελόντρια ἀδελφὴ γράφει: «Ἦμουν σὲ ἓνα νοσοκομεῖο, ὅταν καταλάβαμε τὴν Κορυτσᾶ. Εἶχαν ὅλοι κομμένα πόδια. Μόλις χτύπησαν οἱ καμπάνες, ἀπ' τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη, ἄρχισαν νὰ πηδοῦν, νὰ πετοῦν μαξιλάρια, ἀνασηκώθηκαν, χορεύανε, ἐνῶ λίγο πρὶν ἦταν ὅλοι ξαπλωμένοι καὶ μοῦ λέγανε τὸν πόνο τους...». Τὸ ἦθος τοῦ φαντάρου ἦταν ἀντάξιο τοῦ ἠρωϊσμοῦ του. Κάποιος ξένος ἀνταποκριτὴς γράφει στὴν ἐφημερίδα του: «Ἐνας στρατιώτης ἦρθε πρὸς τὸ μέρος μας. Ἦταν μούσκεμα. Ἡ βροχὴ γυάλιζε πάνω στὸ μέτωπό του καὶ γλιστροῦσε στὰ μάγουλά του. Ἦταν βουτηγμένος στὴ λάσπη ὡς τὰ γόνατα. Δώδεκα ὥρες ὀδηγοῦσε ἓνα μουλᾶρι καὶ μόλις τώρα σταμάτησε νὰ πάρει συσσίτιο. Ἐρίξε μιὰ ματιὰ στὸ αὐτοκίνητό μας καὶ εἶδε ὅτι δὲν τρώγαμε. Μᾶς ἔτεινε τότε ἓνα καρβέλι, πού εἶχε κι αὐτὸ βραχεῖ ἀπ' τὴ βροχὴ καὶ μὲ ἓνα ὀλόλαμπρο χαμόγελο ξεχυμένο σὲ ὅλο τὸ πρόσωπό του, μᾶς εἶπε: «Τὸ θέλετε; Δυστυχῶς δὲν ἔχω τίποτε ἄλλο νὰ σᾶς δώσω...». Αὐτὸς εἶναι ἡ «Ἑλλάς».

Στὰ μετόπισθεν καὶ στίς πόλεις παραληροῦν ἀπὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τίς νίκες. Οἱ ἐπιθεωρήσεις διακωμωδοῦν — μὲ νούμερα, παρλάτες, τραγουδάκια — τὸν Ἴταλὸ δικτάτορα καὶ τὴν ἰταλικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία. «Παιδιάααα... τῆς Ἑλλάδος παιδιά, πού σκληρὰ πολεμᾶτε...», ἀκούεται στεντόρια καὶ μελωδικὴ ἢ φωνὴ τῆς Σοφίας Βέμπο («Τραγουδίστρια τῆς νίκης» τὴν ἀποκάλεσαν ἀπ' τὸ ραδιόφωνο καὶ τὰ γραμμόφωνα) ἐμψυχώνοντας τοὺς μαχόμενους. Οἱ διανοούμενοί μας συγκεντρώνονται σὲ πνευματικὲς μυσταγωγίες. Οἱ

μεγάλοι ποιητές μας συνθέτουν ὕμνους πινδαρικούς. Αὐτοσχέδιοι Τυρταῖοι γράφουν θούριους καὶ παιάνες. Σὲ κάθε ἀναγγελία νίκης τὰ πλήθη ξεχύνονται στοὺς δρόμους μὲ σημαῖες καὶ λάβαρα. Στὰ σπίτια, στὰ κέντρα, σὲ χώρους ἀναμονῆς, — οἱ γυναῖκες πλέκουν μάλλινα, φανέλες, πουλόβερ, κάλτσες, γάντια, σκούφους, γιὰ νὰ προφυλάξουν τὸ φαντάρο ἀπ' τὸ φονικὸ ψῦχος τῆς Ἡπείρου. Ὁ ἔρανος εἶναι πανελλήνιος: Ὁ φτωχὸς τὸν ὀβολὸν του καὶ ὁ πλούσιος τὸ τάλαντό του. Ἀφίσεις στοὺς τοίχους εἰκονίζουν Ἕλληνα νὰ ρωτᾷ: «Ἐσὺ τί ἔδωσες;». Ἐνας θρησκευτικὸς μυστικισμὸς συνέχει μέτωπο καὶ μετόπισθεν, μὲ τὸ ὄραμα τῆς Παναγίας-ὀδηγήτριας καὶ προστάτιδας στὸν ἀγώνα. Μαθητόκοσμος γυρνᾷ στὰ σπίτια καὶ τὰ καταστήματα συγκεντρώνοντας ὀτιδήποτε μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ. Γεροντοκόρες δίνουν τὴν ἀσπρική τὴν προίκα τους· πολλοὶ τὶς βέρες τους· ἄλλοι τὰ κοσμήματά τους· ἓνα παπαδόπουλο τὰ ἄμφια τοῦ πατέρα του, ποὺ εἶχε λειτουργήσει σὲ ἐκκλησιὰ τοῦ Ἀργυρόκαστρου στὰ 1916. Στὰ ἐπιμελητήρια καὶ τοὺς ἐπαγγελματικὸς συλλόγους τὰ μέλη συναγωνίζονταν μὲ γενναιόδωρες εἰσφορὲς σὲ χρῆμα καὶ εἶδη. «Οὔτε μιὰ σπιθαμὴ γῆς ἀκαλλιέργητη», εἶναι τὸ σύνθημα τῆς κυβερνήσεως γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἐπισιτιστικὲς ἀνάγκες τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται σὲ πρωτοφανῆ ἠθικὴ ἔξαρση. Ἐνας χαροκαμένος πατέρας, εὐζωνος τοῦ 1912, γράφει στὸν πρωθυπουργό: «Σήμερα, ἔλαβον μήνυμα ὅτι παιδί μου, Ἡλίας, ἐσκοτώθη ἀπὸ μπαμπέσηδες ἐχθροὺς στὶς 20 Νοεμβρίου 40. Ἐκλαυσα λεβεντιά του καὶ καλωσύνη του. Μεγαλύτερα ἀδέλφια του Ὁθων καὶ Ἀντώνης ἐκδικοῦνται σκοτωμό του. Ἐχω ἔτοιμα στὴν προσταγή του ἄλλα δυὸ παιδιά. Ζήτω τὸ ἔθνος! Ζήτω ὁ στρατός μας». Διακεκριμένος ἀρθρογράφος τονίζει στὴν ἐφημερίδα του: «Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου καταφθάνουν αἱ κριτικαὶ τῆς μάχης τῆς Κορυτσᾶς. Φαίνεται — εἶναι εὐχάριστον νὰ τὸ ἀκούη κανεὶς ἀπὸ ξένους — ὅτι αἱ στρατιωτικαὶ τῆς συνέπειαι θὰ εἶναι τεραστίας διὰ τοὺς

Ἴταλούς σημασίας και ὅτι αὐτοί, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον ἀπώλεσαν και τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς και μεταφορικῶς εἶναι ἀμέτρητον, θὰ ἀναγκασθοῦν ἢ νὰ φέρουν νέα στρατεύματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναμείξουν μὲ τὰ πανικόβλητα παλαιὰ και θὰ ἐπιχειρήσουν ἀντεπιθέσεις, ἢ, διωκόμενα κατὰ πόδας, θὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἄλβανίαν (...). Τὸ μέγα ζήτημα δὲν εἶναι πῶς και ποῦ θὰ καταλήξουν οἱ Ἴταλοί. Οὐδὲ ποία εἶναι ἡ στρατιωτικὴ σημασία τῆς μάχης. Τὸ μέγα ζήτημα δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, μιὰ φούχτα ἀνθρώπων ἀπέναντι τῆς ἰταλικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἐνίκησαμεν. Τὴν ἐνίκησαμεν, ἀφοῦ μᾶς ἠπάτησεν και μᾶς ἀπεκοίμισεν μέχρι τῆς παραμονῆς τοῦ πολέμου, διὰ νὰ μᾶς ἐπιτεθῆ τὴν αὐγὴ αἰφνιδιαστικῶς, ἀφοῦ αὐτὴ εἶχε στρατεύματα και ἄρματα μάχης και πλούσιον πυροβολικὸν και ἡμεῖς, τὴν πρώτην ὥρα τῆς εἰσβολῆς, τὰς ἀραιὰς μόνον προφυλακάς». Ἀκολουθοῦν μέσα σὲ ἓνα δεκαήμερο ἡ κατάληψη τῆς Μοσχόπολης, τοῦ Πόγραδετς, τῆς Πρεμετῆς, τῶν Ἀγίων Σαράντα, τοῦ Ἀργυρόκαστρον, τῆς Χειμάρας. Ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Βορείου Ἡπείρου πανηγυρίζει τὴν ἐπιστροφή του στὴ μητέρα Ἑλλάδα. Πολεμιστῆς ἀναπολεῖ: «Δὲ θὰ ξεχάσω ποτέ, σ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐλληνοχώρια, μιὰ ὁμάδα κατοίκων ποὺ μὲ τὸν παπὰ ἐπικεφαλῆς βγήκε νὰ μᾶς προὔπαντήσῃ ἀνεμίζοντας μιὰ πελώρια ἐλληνικὴ σημαία. Ποιὸς ξέρει μὲ πόσα καρδιοχτύπια τὴν εἶχαν φυλαγμένη οἱ σκλαβωμένοι βορειοηπειρῶτες...».

Κάθε χιλιόμετρο κατακτᾶται μέσα στὸ ἔδαφος τῆς Ἀλβανίας μὲ ἀντίτιμο, πού — ἂν δὲν εἶναι ὁ θάνατος — εἶναι ἡ ταλαιπωρία ἀπ' τὴ λάσπη, τὸ κρυπάγημα, τὸ λειψὸ σισσίτιο, τὴ δίψα, τὴν κούραση, τὴν ψείρα. Ἐνας ποιητῆς περιγράφει αὐτὰ τὰ δεινὰ μὲ μιὰ ὑποβλητικὴ ἀντάξια τοῦ λυρικοῦ μεγαλείου του: «Νύχτα πάνω στὴ νύχτα βαδίζαμε ἀσταμάτητα, ἓνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἴδια τυφλοί. Μὲ κόπο ξεκολλώντας τὸ ποδάρι ἀπὸ τὴ λάσπη, ὅπου, φορές, ἐκαταβούλιαζε ἴσαμε τὸ γόνατο. Ἐπειδὴ τὸ πιὸ συχνὰ ψιχάλιζε

στούς δρόμους έξω, καθώς μέσ στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές, όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε πού αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και άμίλητοι, φέγγοντας με ένα μικρό δαδί, μιὰ-μιὰ έμοιραζόμασταν τή σταφίδα. Ή, φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τὰ ρουχα μας, και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τὰ αίματα. Τί μᾶς είχε ανεβεί ή ψείρα ως τὸ λαιμό, κι ήταν αὐτὸ πιὸ κι ἀπὸ τὴν κούραση ἀνυπόφερτο...». Ἄλλος πολεμιστὴς συνεχίζει: «Νιώθω τὶς δυνάμεις μου νὰ με ἐγκαταλείπουν, δὲν μπορῶ πιά, βουτηγμένος μέχρι τὰ γόνατα μέσα στὴ λάσπη και με τόσο φορτίο στὴν πλάτη προχωρῶ σιγά-σιγά. Σὲ ένα σημεῖο πὸ ἐκανα στάση, ἕνας συνάδελφος μου ἔδωσε λίγο χιόνι γιὰ νερό, νερὸ δὲν ὑπάρχει ἀπὸ δῶ και πάνω. Ὅσο προχωρῶ ή κατάσταση χειροτερεύει, ή κούραση με ἔχει τσακίσει, τὰ πόδια μου δὲν τὰ νιώθω, ή πείνα με θερίζει...». Ἄλλος με ἕναν ἀδυσώπητο ρεαλισμό: «Ἐκεῖνο πὸ δὲν περιέγραψε κανένας μέχρι σήμερα (...) εἶναι ή ψυχικὴ ἀνάταση, ή περιφρόνηση γιὰ τὴ ζωὴ, οἱ ἀφάνταστες κακουχίες, ή τρομερὴ πείνα, ή ἀπλυσία, οἱ ψεῖρες, οἱ τρύπιες ἀρβύλες μέσα στὰ χιόνια, οἱ βρώμικες και λασπωμένες χλαῖνες μας, ή ἀξουρισιὰ πὸ μᾶς βασάνιζε τὸ πρόσωπο γιατί οἱ τρίχες γύριζαν και χωνόντουσαν μέσα στὸ δέρμα, ὁ ὕπνος μας στὶς λάσπες και στὰ χιόνια, ή μιὰ και μόνη κουβέρτα πὸ εἶχαμε γιατί δὲν μπορούσαμε νὰ κουβαλᾶμε και δεύτερη, ή πλήρης σωματικὴ μας κατάρρευση, οἱ ἐφιάλτες (στὸν ὕπνο μας και στὸν ξύπνιο μας) νὰ ὄνειρεύεσαι ὄμορφα φαγητὰ και μιὰ ζεστὴ γωνιὰ στὸ φτωχόσπιτό σου, τὰ αὐτιά μας, πὸ ἀντιβούιζαν μόνιμα ἀπ' τοὺς συνεχεῖς κρότους τῶν αὐτόματων ὄπλων και τοῦ πυροβολικοῦ ἢ τῶν ὄλμων, τοὺς ἀπαίσιους ἄρρυθμους και ἀνανδρους κρότους τῶν ἀεροπορικῶν ἐκρήξεων, τὴ λαχτάρα γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ ταχυδρόμου, ὅλα αὐτὰ μαζί με στιγμιαῖες ἀναμνήσεις τοῦ μεγάλου ἀγαθοῦ πὸ εἶχαμε χάσει, τῆς εἰρήνης, σύνθεταν μιὰ ὀπτικοακουστικὴ συμφωνία, τὴ συμφωνία τοῦ

θανάτου (...). Τίς συνεχεῖς πορεῖες, βραδινές συνήθως, στὰ κακοτράχαλα βουνά, τὰ ἀνοιχτά κρυσπαγήματα, τίς βρωμερές κάλτσες, πού ὅταν πολλοὶ τίς ἔβγαζαν, ξεκολλοῦσαν καὶ μερικὰ σάπια κομμάτια ἀπὸ τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν, τὸ καλαμπόκι πού θεωρούσαμε θεῖο δῶρο ὅταν τὸ βρίσκαμε καὶ τὸ βράζαμε στὶς караβάνες μας ἢ ψήναμε στὸ καπάκι τους, τίς ζωοτροφές ἀπὸ σάπια χαρούπια καὶ ποιὸς ξέρει τί ἄλλο, πού βράζαμε στὴν караβάνα καὶ νομίζαμε πὼς τρῶμε σοκολάτα, τὰ κούμαρα πού μὲ κίνδυνο κόβαμε στὶς ρεματιές, ἐπειδὴ ἐκεῖ κατέληγαν συνήθως οἱ ὀβίδες, τὰ καφετιὰ νερὰ πού πίναμε ἀπὸ αὐλάκια πού σὲ μικρὴ ἀπόσταση βρισκόταν κανένα ψόφιο μουλάρι ἢ καὶ Ἰταλός, τὴν ἔλλειψη τοῦ τσιγάρου, πού μερικοὶ τὸ ἀντικατέστησαν μὲ τὸ ξερὸ κάλυμμα ἀπὸ «κοῦκλες» καλαμποκιῶν, τυλιγμένο σὲ ἐφημερίδα, καὶ τόσα καὶ τόσα δεινά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός...». «Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μύθου», ἔτσι ἀποκάλεσε ἓνας λογοτέχνης μας — πολεμιστὴς καὶ ὁ ἴδιος — τοὺς μαχητὲς τῆς Ἀλβανίας. Εὐστοχος χαρακτηρισμός. Γιατὶ εἶχαν ξεπεράσει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς, ἀγγίζοντας τὰ ἀπίθανα, πού τὴν ἐκμηδενίζαν. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς «ὑπεράνθρωπους» ἀφηγεῖται: «Μιὰ βραδιά, ἓνας φαντάρος, γιός — ἀκούστε το, παρακαλῶ — στρατηγοῦ, πέθανε ἀπ' τὸ κρῦο. Ἦταν φρουρός, ἀποναρκώθηκε στὴν παγωνιά, κι ὅταν πῆγαν νὰ ἀλλάξουν βάρδια, τὸν βρῆκαν πετρωμένο. Τὸν ἔπιασαν ἀπὸ τὸ χέρι, νὰ τὸν ἀνασηκώσουν, μὰ τὸ χέρι του ἔκανε κράκ κι ἔσπασε σὰ γυάλινο. Ὁ ταγματάρχης φοβήθηκε μήπως ξεψυχῆσουν κι ἄλλα παιδιὰ τίς νύχτες κι ἀποφάσισε νὰ ἀραιώσῃ τίς φρουρές, νὰ κρατήσῃ τίς προφυλακὲς μόνο μὲ ὄπλοπολυβόλα, ὥστε νὰ μὴν ἐκθέτονται ἄλλοι στρατιῶτες σὲ χιονοθύελλες (...). Κάποιο ξημέρωμα ὁ ταγματάρχης ἄκουσε τὰ ὄπλοπολυβόλα καὶ πετάχτηκε νὰ δεῖ τί τρέχει. Δὲ γινόταν ἰταλικὴ ἐπίθεση, ὅπως νόμιζε, παρὰ ἓνας φαντάρος εἶχε πάλι παγώσει καὶ ἔριχναν οἱ σύντροφοί του μὲ τὰ πολυβόλα γιὰ νὰ ζεσταθοῦν οἱ κά-

νες και να μπορέσουν μ' αυτές να θερμάνουν τὸ κοκκαλωμένο σῶμα...». Ἀπ' αὐτὴ τὴν παθητικότητα, πὸ ὅταν παρατείνεται μπορεῖ νὰ προκαλέσει ψυχικὲς διαταραχάς, μιὰ ἔφοδος συχνὰ γίνεται λυτρωτικὴ ἐκτόνωση — ἀκόμη και μὲ τὸ πιθανότατο ἐνδεχόμενο τοῦ θανάτου. Αὐτὲς τὶς δραματικὲς φάσεις δὲν τὶς ἔχει περιγράψει λογοτέχνης, μὰ ἀπλὸς πολεμιστής. Εἶναι συναρπαστικὲς, γιατί εἶναι καυτὸ βίωμα: «Ἡ χιονοθύελλα ἔχει κοπάσει... Κάτω ἀπ' τὸ θαμπὸ φῶς τῆς χαραυγῆς, γονατιστὸς ὁ λοχαγός μου, ἀνιχνεύει τὸν ὀρίζοντα — ἓνα σύμπλεγμα ἀπὸ παράξενα δέντρα, χωράφια καὶ δασωμένες χαράδρες. Στέκεται δίπλα μας βουβός, βυθισμένος στὴν ἔκσταση τοῦ ἀνθρώπου, πὸ προσμένει μὲ ἡρεμία τὴν κρίσιμη στιγμή. Κάποτε, κοιτάζει τὸ ρολοὶ του καὶ σκύβοντας στὸ χαράκωμα λέει μὲ σιγανὴ φωνή: «Πέντε λεπτά...». Σὲ μιὰ στιγμή ἀντήχησε ἡ φωνὴ τοῦ λοχαγοῦ: «Ἐτοιμοί!». Ἐνα, δύο, τρία, δέκα δευτερόλεπτα. Ἐνας αἰώνας ὀλόκληρος. Κι ὕστερα ὁ λυτρωμὸς — ἓνα σφύριγμα μαζί μὲ τὸν ὑπόκωφο κρότο μιᾶς φωτοβολίδας. Ὁ πρῶτος σαλπικτῆς πετάγεται ὄρθιος στὸ χαράκωμα. Μ' ἀγκαλιάζει μέσα στὸ δραματικὸ ἴλιγγο τῆς στιγμῆς καὶ ὑψώνοντας κατόπι τὰ χέρια πρὸς τὸν οὐρανὸ ψιθυρίζει: «Ἐπιτέλους! Ἐως ἐδῶ!...». Ὑστερα ξέσπασε σὲ ἓνα γέλιο τρελλὸ καὶ ἄρχισε νὰ σαλπίζει μὲ ἔξαλλο πάθος: Προχωρεῖτε! Προχωρεῖτε! Ἀμίλητοι οἱ πολεμιστὲς τινάζονται ἔξω ἀπὸ τὰ χαρακώματα κι οἱ λόγχεις θαρρεῖς πὸ σκίζουν ἀτσάλινα τείχη στὴ θυελλώδη ἔφοδό τους. Σ' ὅλων τ' αὐτιὰ ἀντηχεῖ ἡ φωνὴ τοῦ λοχαγοῦ: «Ἐμπρὸς παιδιά! Γιὰ τὴν Ἑλλάδα!...». Οἱ ὀβίδες ὄργωναν τὸ ὕψωμα, ὅπου ἦταν γατζωμένοι οἱ Ἴταλοί... Ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη σαρώνονται οἱ ἀντιστάσεις τοῦ ἐχθροῦ. Σιλουέττες Ἰταλῶν μὲ ὑψωμένα τὰ χέρια προβάλλουν ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα. Ὁ αἰφνιδιασμὸς εἶχεν ἐπιτύχει. Ὁ λόχος μας ὀρμᾷ τώρα μὲ τὴ λόγχη... Σκαρφαλώνουμε στὸ ὕψωμα. Οἱ φαντάροι πετοῦν σὰν κάποια ὑπεράνθρωπη δύναμη νὰ τοὺς ὀδηγεῖ. Μαίνεται ἡ μάχη. Μιὰ συναρπαστικὴ ἀγριό-

τητα ξεχειλίζει όλες τις ψυχές. Οί Ίταλοί που απόμειναν από το μακελειό στα όχρωμαμένα πολυβολεία αμύνονται ακόμη. Πάνω στην αντίαρα τής μάχης, ό σαλπικτής μας σημαίνει αδιάκοπα έφοδο κι ύστερα τρέχει σαν άλαφιασμένος πάνω στην κορυφή του ύψώματος... Ήρθαν κατόπιν οί παράξενες στιγμές των δραματισμών, που ακολουθούν συνήθως τις μάχες. Σ' αυτό το έλάχιστο διάστημα, ύστερα από τα ούρλιάσματα των τηλεβόλων και τή φρίκη τής σφαγής, άρχισαν να φτάνουν τώρα στ' αυτιά μας τα κελαηδίσματα των πουλιών, που σπάθιζαν πάλι τον άέρα, σαν κάποια θύελλα να 'χε περάσει. Τώρα κοιτάζομε ό ένας τον άλλον. Είμαι ή ώρα που ό άνθρωπος βλέπει τον διπλανό του σαν κάτι μοναδικό, που υπάρχει στον κόσμο. Ούτε μάνα, ούτε αδέλφια, ούτε γυναίκα δέν συγκεντρώνει τόσο τήν εύλαβική του στοργή...». Όσο και να προσπαθει ό πολεμιστής, με άναπολήσεις άπ' το παρελθόν, ή έπινοήσεις, να διώξει άπ' τή σκέψη του το θάνατο, εκείνος — φίδι κουλουριασμένο στο ύποσυνείδητό του — όλοένα του θυμίζει τήν έφιαλτική παρουσία του. Μέσα στη φρενίτιδα μιās σύρραξης, όπου ξυπνούν οί άρχέγονες δυνάμεις για να περισώσουν το σαρκίο τους, αυτός ό μονόλογος δέ βρίσκει καιρό — αλοίμονο, αν έβρισκε — να αναπτυχθεί στις στιγμές, όμως, τής αυτοσυγκέντρωσης, ή μέσα φωνή άκούεται με δραματικές άποχρώσεις. Αυτόν τον έσωτερικό μονόλογο μάς τον περιγράφει ένας άπ' τους λογοτέχνες μας: «... Τοῦτο έδῶ, ή βροντή του θανάτου μέσα στη νύχτα, είναι κάτι που δέ μοιάζει με τίποτα (...). Και μεμιās ή δίψα, ή λαχτάρα να τ'αφουγκραστῶ, να πιῶ τ' άκουσμά του μ' όλους τους πόρους του κορμιού μου, με κυρίεψε. Έχει τήν έλξη του, λένε, ό θάνατος, μιὰ γοητεία βαριά και άπώτατη, σκοτεινή, άγνωστο άπό που ξεκινήμένη (...). Ξαστοχώντας, εκείνη τή νύχτα, το άσπλαχνο κρύο του βουνοῦ, σηκώθηκα άπό τις κουβέρτες μου, ξεκούμπωσα το αντίσκηνο, βγήκα έξω. Η βουνοπλαγιά ήταν μαύρη, ό ουρανός βαρύς. Μονάχα εκεί, πίσω άπ' τήν

κορυφή, σὰ νὰ φέγγιζε μαβιὰ λάμψη, χάραμα πελιδνό. Ἔστησα τ' αὐτί. Καὶ ἄκουσα, τ' ἄκουσα γιὰ ὄρα, ἀσάλευτος, καθὼς σὲ προσευχή, γεμάτος δέος καὶ ἔκσταση, ἐνῶ μέσα μου κάτι ἔλεγε πὼς ἐκεῖ — κάτω ἓνα βαθὺ μυστήριο τελεῖται...».

Δυὸ μῆνες ἀπ' τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔχει πιά ἀποκτήσει τὴν πρωτοβουλία στὶς ἐπιθετικὲς του ἐνέργειες. Ὁ καινούργιος χρόνος μνημειώνεται μὲ μιὰ νίκη παγκόσμιας αἰγλης: Τὴν κατάληψη τῆς Κλεισούρας. Ἐξαιτίας τῆς τοποθεσίας της, τὴ θεωροῦσαν ἀπόρθητη, «τάφο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅπως εἶχε διακηρύξει ὁ ἰταλὸς ἀρχιστρατήγος Σοντοῦ, πὸν ἀντικαταστάθηκε ἀμέσως ἀπ' τὸ στρατηγὸν Καμπαλλέρο, ὅταν διαψεύστηκε στὶς προβλέψεις του. Εἶναι χωρὶς προηγούμενο στὴ στρατιωτικὴ ἱστορία ἢ ἀλληλοδιάδοχη τοποθέτηση τριῶν ἀρχιστρατῆγων μιᾶς ἐκστρατείας μέσα σὲ δυόμισυ μόλις μῆνες καὶ ἡ παραίτηση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου. Ὁ ἄγγλος στρατηγὸς Οὐέιβελ συγχαίρει τὸν Ἕλληνα ἀρχιστρατήγο τονίζοντας στὸ τηλεγράφημά του: «Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐκυρίευσε τὴν Κλεισούρα, τοποθεσία πὸν ἀπ' ὄλο τὸν κόσμον ἐθεωρεῖτο ἀπόρθητη...». Ἐκρήξεις ἐνθουσιασμοῦ στὸ μέτωπο καὶ τὰ μετόπισθεν: «Ψώνιζα ὅτε ἀκοῦμε τὶς καμπάνες. Δὲν ξέρεις, γιόκα μου, τί γίνεται ὅταν ἀκοῦμε τὶς καμπάνες. Ἀνάστασις. Τὴν χαρὰ τοῦ κόσμου. Ἐγώ, δὲ τόσο πολὺ αἰσθάνομαι καὶ χαίρομαι, πὸν ἀρχίζω νὰ κλαίω...», γράφει μιὰ μάνα. Ὁ πρωθυπουργός, πὸν ὑπῆρξε τὸ φερέφωνο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅταν ἀπάντησε μ' ἓνα «Ὅχι» στὴν ἰταμὴ ἀξίωση τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας νὰ καταλάβει ἐδάφη μας, δὲ ζεῖ πιά· μὰ ὅσοδήποτε ὑψηλὴ ἡγετικὴ θέση καὶ νὰ κατέχει ἓνας ἄνδρας, δὲν εἶναι ἱκανὸς ὁ θάνατός του νὰ ἀνακόψει τὴν ὀρμὴ ἐνὸς στρατοῦ πὸν ὑπερασπίζεται τὴν ἐλευθερία τῆς χώρας του.

Ἐξίσου ριψοκίνδυνη ἦταν ἡ δράση τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ μας. Τὰ κατορθώματα τῶν ὑποβρυχίων μας «Παπανικολῆς», «Πρω-

τεύς», «Κατσώνης» — θυμίζουν τούς παράτολμους θαλασσόλυκούς μας τοῦ '21. Οἱ ἐπιτυχίες τους συγκλονίζουν τὸ ἐσωτερικὸ ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμό καὶ προκαλοῦν τὸν ἐνθουσιασμό τῶν συμμάχων. Ὁ Νόελ Μπαϊκερ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου πολεμικῶν μεταφορῶν ἔγραφε: «Γνωρίζομεν ὅτι ὁ «ἄξων» μετεχειρίσθη ὅλα τὰ συνήθη μέσα: Προπαγάνδα, κολακείαν, ἀπειλάς, ἐκβιασμούς, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τούς Ἕλληνας ναυτικούς νὰ βοηθήσουν τὸν συμμαχικὸν ἀγώνα. Καὶ ὅμως, τὸ ἓνα ἑκατομμύριο τῶν τόνων τῆς ἐλληνικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ προσφέρει ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας. Παντοῦ καὶ πάντοτε ἡ γενναιότης καὶ ἡ ναυτικὴ ἐμπειρία τῶν ἐλλήνων θαλασσινῶν εἶναι ἀπαράμιλλος. Συχνά, παρὰ πάντας κινδύνους, διακόπτουν τὸν πλοῦν διὰ νὰ περισώσουν συναδέλφους των ναυαγούς ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν ἐχθρικῶν ὑποβρυχίων...». Ἰταλὸς ἀξιωματικὸς, τοῦ ναυτικοῦ, γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἰταλικοῦ στόλου στὴ ναυμαχία τοῦ Ταινάρου, γράφει: «Συνολικὰ ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐβύθισε 40.000 τόνους πλοῖα. Καὶ μὲ πλήρωμα 4.000 ἀνδρῶν (ἐκτὸς ἐκείνων ποὺ ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης) καὶ ὅλα αὐτὰ ἐντὸς ὥρῶν (...). Τέλος, φάνηκε τὸ «Ύδρα» καὶ μᾶς ἔσωσε καὶ οἱ Ἕλληνες μᾶς περιποιήθηκαν σὰν ἀδέλφια τους. Καὶ στάθηκαν σωτῆρες μας. Ἐμεῖς δὲν τὸ πολυπιστεύω, πὼς θὰ δείχναμε τέτοια μεγαλοψυχία στὸν ἐχθρὸ μας. Νὰ ποῦ δὲν εἶχε ἄδικο ὁ Μουσολίνι, ποὺ ἔβριζε τούς στρατηγούς του καὶ ἔλεγε στὸν Τσιάνο: «Θὰ πάω νὰ γίνω Ἕλληνας!». Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου ναύαρχος Κάνιγκαμ ἔγραψε στὸν Ἕλληνα ἀρχηγὸ τοῦ στόλου: «Εἶμαστε ὑπερήφανοι οἱ Ἄγγλοι γιὰτὶ συνεργαζόμεστε μὲ τὸ ἐλληνικὸν ναυτικόν».

Μὲ τὴ σειρά τους, οἱ ἀεροπόροι μας, μὲ τὶς ριψοκίνδυνες ἀναγνωριστικὰς ἀποστολὰς τους, τούς εὔστοχους βομβαρδισμούς, τὶς συχνὰ παράτολμες ἀναμετρήσεις τους μὲ ἓναν ἐχθρὸ, ποῦ — ἀντίθετα ἀπὸ μᾶς — διέθετε πολυἀριθμὸ καὶ ἐκσυγχρονισμένον ἀεροπο-

ρικό στόλο — θυμίζουν, με τις δραματικές φάσεις τους, συναρπαστικές κινηματογραφικές σκηνές. Ἄπ' τις ἀρχές κιόλας τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, ὁ θρύλος τῆς «ἀήττητης» ἰταλικῆς ἀεροπορίας διαψεύστηκε, ὅταν τριάντα ἀεροπλάνα της, πού κατευθύνονταν στή Θεσσαλονίκη, δὲν κατόρθωσαν τελικὰ νὰ διαπεράσουν τὸ φράγμα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ ἑλληνικὰ γιὰ νὰ φθάσουν στὸ στόχο τους. Τὰ ἰταλικά βομβαρδιστικά δὲν πέταξαν ποτὲ πιά χαμηλότερα ἀπὸ πέντε χιλιόμετρα καὶ δὲν πλησίασαν κατὰ κανόνα περιοχὲς ὅπου ὑπῆρχαν ἑλληνικὰ καταδιωκτικά. Ξεπερνοῦν καὶ τοὺς πιὸ εὐφάνταστους ἀφηγητὲς ὅσα διηγοῦνται οἱ ἀεροπόροι μας ἀπὸ ἐπικίνδυνες ἀναγνωριστικὲς ἀποστολές, ἀπὸ ἀερομαχίες καὶ βομβαρδισμούς. Θυμίζει σελίδα τοῦ Μακρυγιάννη, μὲ τὴν παραστατικότητα καὶ τὴν ἀπλότητά της, τὸ ἀκόλουθο δραματικὸ περιστατικὸ, ὅπως τὸ ἀφηγεῖται πολεμιστής: «Ὅταν ἐγὼ τραυματίστηκα, ἡ μητέρα μου δὲν ἤξερε τίποτα, ἐπειδὴ στὶς ἐφημερίδες δὲ βάζανε ὀνόματα. Αὐτὴ ἦταν στὴν Πύλο. Πῆγε κοντὰ σὲ ἕναν πού διάβαζε τὴν ἐφημερίδα του καὶ κεῖνος τότε σταμάτησε νὰ διαβάζει. Τοῦ λέει αὐτή: «Τά' μαθα, παιδί μου, ὄλα». Ἐλεγε ἡ ἐφημερίδα πὼς θὰ χάσω τὰ μάτια μου, θὰ μοῦ κόψουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια μου. Αὐτὴ ἦταν ἡ τρίτη φορὰ πού τραυματίστηκα. Μπαίνει ἡ μητέρα μου στὸ θάλαμο τοῦ νοσοκομείου, μοῦ λέει ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου πὼς ἦρθε ἡ μητέρα μου. Ἐκείνη δὲν ξέρει ὅτι ἔχω χέρια, πόδια, μάτια (εἶναι κλεισμένα μὲ ἐπίδεσμο). Γυρίζει, ὡστόσο, καὶ μοῦ λέει: «Δὲν πειράζει, παιδάκι μου, γιὰ τὴν πατρίδα...». Αἰσθάνομαι κάποιον νὰ μοῦ τραβᾶει τὰ σεντόνια. Ρωτᾶω ποιὸς εἶναι; Μοῦ λέει ἡ μητέρα μου: «Ἐγὼ εἶμαι. Κοιτάω νὰ δῶ ἂν ἔχεις χέρια καὶ πόδια».

Ἄλλὰ οἱ μέρες φτερουγίζουν πάνω ἀπ' τὰ ἠπειρωτικὰ βουνὰ καὶ οἱ μῆνες πάνω ἀπ' τὰ Βαλκάνια. Ὁ ἰταλὸς δικτάτωρ, πού αἰσθάνεται τὸ γόητρό του πολὺ πεσμένο ἐνώπιον τοῦ λαοῦ του καὶ τῆς συμμάχου του Γερμανίας, ἀποφασίζει τὴν «Ἐαρινὴ ἐπίθεση», τὴν

πολυδιαφημισμένη «Πριμαβέρα», γιὰ νὰ «τσακίσει τὰ νεφρὰ τῆς Ἑλλάδος», ὅπως δήλωνε. Τὴν ἐξαπόλυσε στίς 9 Μαρτίου 1941. Μιὰ βδομάδα πρὶν, ἀπογειώθηκε μὲ ἀεροπλάνο ἀπ' τὸ Μπάρι στὰ Τίρανα, φορώντας στολή τοῦ πρώτου στρατάρχη τῆς αὐτοκρατορίας, γιὰ νὰ παρακολουθήσει τίς ἐχθροπραξίες ἀπὸ κοντά. Ἡ ἐπίθεση κράτησε ἑπτὰ μέρες. Δώδεκα ἰταλικὲς μεραρχίες ἀπέναντι σὲ ἕξι ἑλληνικὲς. 100.000 βλήματα μέσα σὲ δυὸ ὥρες. 190 ἀεροπλάνα μὲ περισσότερες ἀπὸ τριακόσιες ἐξόδους τὴν ἡμέρα. Ἄλλὰ οὔτε μιὰ σπιθαμὴ κέρδος μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο! Μετὰ ἀπ' τὸ πρῶτο ἄκαρπο τριήμερο, ὁ δικτάτωρ ζητᾷ τὴ γνώμη τοῦ ἀρχιστρατήγου Καμπαλλέρο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα. Τοῦ ἀπαντᾷ: «Μέτριον». Ὁ δικτάτωρ, πιὸ ἀντικειμενικός, τὸν ἀποστομώνει: «Μηδέν». Ἡ ἡμερήσια διαταγὴ τοῦ ἑλληνα ὑποστρατήγου μοιάζει μὲ ὀμαδικὴ ἀπονομὴ τοῦ ἀριστείου ἀνδρείας στίς δυνάμεις, πὺ ὑπῆρξαν ἀδιαπέραστος φραγμὸς στὴ μοιραία αὐτὴ γιὰ τὸν Ἄξονα «ἐαρινὴ ἐπίθεση»: «Γενναῖοι μου ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοί καὶ στρατιῶται, πλημμυρισμένος ἀπὸ συγκίνηση ἀλλὰ καὶ θαυμασμὸ καὶ ὑπερηφάνεια μεγάλη, ἀπευθύνω σὲ ἐσᾶς τοὺς ἥρωες τῆς Τρεμπεσίνας, τοῦ Κιάφε Λουζίτ, τοῦ 731, τοῦ Σπὶ Καμαράντε, τοῦ Μπρέγκου Ραπίντ, πὺ ὡς νέοι Σπαρτιᾶται ἢ νέοι ἥρωες, τοῦ Μαραθῶνα, τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Σαλαμίνας καὶ τῆς Ἀλαμάνας, ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας ἐκρατήσατε τὰς θέσεις σας πρὸ τῶν συνεχῶν καὶ σκληροτάτων ἐπιθέσεων τοῦ αἱμοβόρου μας ἐχθροῦ καὶ ἀπαισίου εἰσβολέως (...). Ὅλος ὁ κόσμος μιλάει αὐτὴ τὴ στιγμή γιὰ σᾶς, διὰ τὴν ἀνδρείαν σας καὶ τὴν αὐτοθυσίαν σας καὶ ὄλοι, μὲ μιὰ φωνὴ κραυγάζουν:» Ζήτω ἡ Ἑλλάς», ἢ ὁποῖα προώρισται νὰ ζήσει καὶ θὰ ζήσει χάρις σὲ σᾶς...».

«Θλιβερὸ λάθος» εἶχε χαρακτηρίσει ὁ Χίτλερ τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Ἡ οἰκτρὴ ἀποτυχία τῆς τὸν ἀνάγκασε νὰ διατάξει τὴν προετοιμασία μιᾶς δικῆς του κατὰ τῆς πατρίδας μας, μολοντί, — τὸ ἐμπιστεύθηκε — δὲν τὴν ἐπιθυμοῦσε, ἀπὸ σε-

βασμό στὸ ἑλληνικὸ κλασσικὸ πνεῦμα καὶ τὸν Ἕλληνα στρατιώτη — δίνοντας, ἔτσι, καιρὸ στὴ Ρωσία νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἄμυνά της, μὲ γενικότερες εὐεργετικὲς συνέπειες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Συμμάχων. Ἡ βοήθειά του πρὸς τὴν Ἰταλία εἶχε τὴν ἔννοια μομφῆς. Ἡ Ἑλλάδα ἀπάντησε στὴ γερμανικὴ ἐπίθεση μὲ ἓνα δεύτερο «Ὁχι!». Στις 6 Ἀπριλίου 1941 ὁ οὐρανὸς της σκοτείνιασε ἀπὸ τὰ ἀεροπλάνα τῆς Βέρμαχτ. Οἱ σιδερόφραχτες γερμανικὲς μεραρχίες εἰσβάλανε στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος. Ἕλληνας στρατιωτικὸς κριτικὸς ἀποφαίνεται: «Οἱ Γερμανοὶ εἰσβάλανε στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ σχεδὸν κανένα ἀπ' τὰ ἑλληνικὰ ὄχυρά δὲν κατελήφθη. Αὐτὸ ἦταν τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ἐνα πνεῦμα δύσκολο νὰ τὸ ἀναλύσει κανεὶς καὶ δύσκολο νὰ τὸ ἐξηγήσει. Ἀλλὰ μὲ πολλοὺς καὶ διάφορους τρόπους οἱ Ἕλληνες συμμετεῖχαν σ' αὐτὴν τὴν παράξενη ἀποφασιστικὴ κίνηση. Ἦταν τὸ πιὸ ἐμψυχωτικὸ αἶσθημα ποὺ ἔχω ποτὲ νιώσει». Ὡστόσο, ἡ Ἑλλάδα δὲ συνθηκολόγησε. Ὅμως, μερικὲς ὑποχωρήσεις μοιάζουν μὲ προσημειώσεις σὲ μελλοντικὲς νίκες. Καὶ γι' αὐτὲς τὶς νίκες ἦταν σκόπιμο νὰ φειδωλευτεῖ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν της. Ἔτσι, ἡ συμμετοχὴ της στὴν ὀριστικὴ νίκη τῶν Συμμάχων ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ, ὅπως τὸ ὁμολόγησαν οἱ τρεῖς ἡγήτορές τους.

Κύριοι συνάδελφοι, κυρίες καὶ κύριοι,

Ὅσο μπόρεσα νὰ ἐνημερωθῶ στὴν Ἱστορία, δὲ θυμᾶμαι στὸ παρελθὸν ἀρχηγὸς ἐνὸς μεγάλου κράτους, ποὺ ἐπετέθη ἀναίτια σὲ ἓνα ἄλλο, μικρό, νὰ εἶχε ζητήσῃ συγνώμη γιὰ τὸ κακὸ ποὺ τοῦ ἔκανε. Τὴ συγνώμη αὐτὴ τὴν ἐζήτησε ἀπ' τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ὁ ἄλλοτε πρόεδρος τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας, Πιέτρο Περτίνι, ὅταν ἐπισκέφτηκε στὰ 1981 τὴν Ἑλλάδα προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν τότε πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ. Ὑπάρχουν φράσεις, ποὺ μποροῦν νὰ ἐξαγνίσουν καὶ γιὰ τὶς μεγαλύτερες βαρβαρότητες. Ἡ Ἑλλάδα στὴ συνείδηση τοῦ κόσμου παραμένει

πάντα μιὰ ἔννοια πνευματική. Καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι ἀπ' τὴ φύση του ἀνεξίκακο καὶ φιλειρηνικό. Ὅσο ἕνας λόγος χριστιανικός θὰ προφέρεται ἀπὸ τὰ χεῖλη ἑνὸς πολιτικοῦ ἡγέτη — τὸ πιστεύω —, ἡ ἀνθρωπότητα δὲ θὰ κινδυνεύσει νὰ αὐτοκαταστραφεῖ...

(Ἰδιαίτερα πολύτιμο ὑπῆρξε — ἀνάμεσα σὲ ἄλλα — μὲ τίς πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔδωσε, τὸ ἔργο τοῦ Κ. Χατζηπατέρα καὶ τῆς Μ. Φαφαλιοῦ «Μαρτυρίες 40-41»).